

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2022/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Boszoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó

a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén (Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz)	9
TÓTH KÁLMÁN	
Kontinuitás a nyelvkérdésben? Kis János szuperintendens egy 1830-as cikkének kontextusai	35
S. LACZKÓ ANDRÁS	
A reklám helye A védegyleti agitáció és Garay János <i>Iparvédegyleti dala</i>	49

KRITIKAI LAPOK

ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE	
Hagyatékfeltárás és újraértelmezés: Szendrey Júlia írásaik kontextusáról (GYIMESI Emese, <i>Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok</i> , Bp., Ráció, 2021 [Ligatura].)	73
SZAJBÉLY MIHÁLY	
Sajtó és női írás a 19. században, avagy egy kutatási irány eredményei és lehetőségei (<i>Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920</i> , szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., Reciti, 2020 [Reciti konferenciakötetek, 9].)	79

FILLÉRTÁR

SZATMÁRI ÁRON		
Bogáti Fazakas Miklós 119. zsolttára	95	
BOGÁTI FAZAKAS MIKLÓS		
119. zsolttár	113	
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....		129
A lapszám szerzői		133

Tóth Kálmán

Kontinuitás a nyelvkérdésben?

Kis János szuperintendens egy 1830-as cikkének kontextusai

1. Bevezetés

Tanulmányomban a *Tudományos Gyűjtemény* 1830. évi 9. számában S. K. J. monogrammal megjelent *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra, 's különösen annak érdemére a' magyar nyelv eránt* című írás kontextusainak rekonstruálására teszek kísérletet. A cikk szerzője Kis János (1770–1846) soproni evangélikus lelkész, szuperintendens, író, költő, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja, kora szellemi életének fontos alakja. Írásában Ribinyi (családneve Ribini, Ribiny alakban is előfordul) Jánosnak, a soproni evangélikus líceum volt rektorának 1751-ben kiadott *Oratio de cultura linguae Hungaricae* című latin nyelvű beszédére utal vissza, melyben Ribinyi a magyar nyelv kiművelésének fontosságára hívta fel tanítványai figyelmét, és a nyugati országok példájára hivatkozva hangsúlyozta a „hazai nyelv” hivatalossá tételének fontosságát. Ribinyi *Oratióját* nemesi származású tanítványainak ajánlotta, akiket ajánlásában név szerint is felsorolt.

A vizsgálódásom kiindulópontját képező munkahipotézis szerint egy konkrét intézményhez, a soproni evangélikus líceumhoz köthető folytonosság mutatható ki Ribinyi 1751-es beszéde és Kis János nyolc évtizeddel későbbi írása között a nyelvkérdéshez való viszonyulásban. Ez alapján kísérletet teszek a soproni líceum volt diákjainak tevékenységén keresztül kimutatni a 18. század közepétől a reformkorig elért kontinuitást Ribinyi beszédének hatástörténetében. A magyar nyelv hivatalossá tételének ügye már évtizedekkel a jozefinista németesítő törekvésekkel szembeni rendi ellenállás előtt megfogalmazódott, és az 1790–1791-es országgyűléstől kezdve a nyelvkérdés folyamatosan jelen volt a magyarországi értelmiségi és politikai elit gondolkodásában; megszakíttottságról csak a korlátozott nyilvánosság, valamint a behatárolt politikai cselekvési lehetőségek esetében beszélhetünk.

A vizsgált cikket politikai szövegnek tekintem, mely konkrét politikai tapasztalathoz kötődik, bizonyos politikai dilemma megoldását kívánja elősegíteni. Ebben az értelemben vizsgálva nem öncélú írás, hanem politikai cselekvésnek tekinthető, hiszen jól meghatározható célját kívánja előmozdítani a szerző a szöveg közzétételével. Jelentése így nem pusztán a szöveg függvénye, értelmezése során annak szerzője és a korabeli helyzet háttére is figyelembe veendő.¹

¹ A politikai cselekedetek szövegszerűségéről és értelmezési lehetőségeiről lásd SZABÓ Márton, *Diszkurzív politikatudomány: Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*, Bp., Osiris, 2016, 68–85.

2. Kis János Ribinyiről és 1751-es *Oratiójáról*

Kis János említett cikke² bevezető soraiban a következőképpen indokolja téma-választását:

„Mennél több akadályokkal küzdött valaki, míg az alacsony sors’ homályából a’ Tudósok’ rangjára emelkedhetett; mennél szélesebb és fundamentomosabb tudományra tett a’ sok akadályok között szert, ’s mennél jobban használta tudományát: annál inkább megérdemli, hogy neve dicséretes emlékezetben maradjon, ’s kevesebbé esmeretes munkái is megmentessenek a’ feledékenységtől. Az illy Tudósok közé méltán lehet számlálni azt is, kiről itt egynéhány sorokkal emlékezem.”³

Ezek a sorok minden bizonnyal Kis János saját pályájára is érvényesnek tekinthetők, hiszen gróf Festetics Ignác rábaszentandrásai jobbágyának fiából vált a soproni evangélikus líceumban, majd Göttingenben és Jénában folytatott tanulmányai után előbb tanárrá, majd prédikátorra. Egyre jelentősebb gyülekezetek hívták meg lelkészüknek; Nagybaráti, Kóvágóörs és Nemesdömölk magyar gyülekezeitei után a soproni németajkú gyülekezet lelkésze lett, sőt a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendensévé is megválasztották. Az egyházi pályán való emelkedéséhez irodalmi tevékenysége is hozzájárult; nemesi címet kért és kapott I. Ferenc császár és királytól, beválasztották az Akadémia megszervezését előkészítő bizottságba, az elsők között lett a megalakult Magyar Tudós Társaság rendes tagja.⁴

Kis alma materének, a soproni evangélikus líceumnak – melyre soproni prédikátorként és szuperintendensként jelentős befolyással bírt – volt 1747 és 1758 között „első Professora és Rectora” az 1722-ben a Nyitra vármegyei Krencs nevű helységben született Ribinyi János. Kis János finoman, de egyértelműen utal tanulmányai kapcsán Ribinyi szláv (tót) származására azt is megemlítve, hogy tanulnia kellett a magyar nyelvet: „Nemes Kérett Soprony Vármegyében a’ magyar nyelvben jó előmenetelt tévén, ’s a’ Selmeczi, Posonyi és Késmárki nagyobb oskolákban hazai tanulását elvégezvén, tudományának öregbítése végett 1744ben Jénába ment”.⁵ Kis János Ribinyi életrajzának rövid ismertetését 1758-ban lőcsei, majd 1759-ben pozsonyi prédikátorra választásával és 1788-ban bekövetkezett halálának említésével zárja. Ezt követően munkáinak felsorolása következik: 1786-ban és 1789-ben megjelentette kétkötetes, latin nyelvű evangélikus egyháztörténeti

2 S[uperintendens]. K[is]. J[ános]., *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra, ’s különösen annak érdemére a’ magyar nyelv eránt*, Tudományos Gyűjtemény, 1830/9, 103–110.

3 *Uo.*, 103.

4 A Kis János életére vonatkozó legfontosabb forrás az 1840-es években keletkezett önéletrajza, amelynek máig egyetlen teljes kiadása: Kis János Superintendens *Emlékezései életéből: Maga által feljegyezve*, Bp., Franklin Társulat, 1890 (Olcsó könyvtár), 741–747.

5 Kis, *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra...*, i. m., 103.

művét, mely I. Ferdinánd trónra lépésétől VI. (III.) Károly uralkodásáig tárgyalja a Magyar Királyság ágostai hitvallású evangélikusságának történetét. „[M]int a’ maga nemében classicust” Kis János általánosan ismertnek tételezi föl, ezért nem tárgyalja, ahogy főként prédikációkat tartalmazó kisebb műveiről sem szól; cikkében kizárólag egyetlen munkájával foglalkozik, melyet részletesen ismertet:

„Csak azon beszédéről kívánok emlékezni, mellyel Sopronyi Professor korában halgatóinak a’ magyar nyelvet szivekre kötötte, ’s mellyet ugyan Sopronyban ilyen Czim alatt adott ki: *Oratio de cultura Lingvae Hungaricae. Sopronii 1751.* in 4. pag. 21. A’ munkátska Báró Hellenbach György, Radvánszky Ferentz, Jeszenák István és János, Tóth Prónai Prónay László, Nándori Bene Ádám és Pál, Szandai Sréter Pál, Karcsay Antal Lajos, Mikovinyi Tamás Lajos, Toperczer János, Koltai Vidos Sigmond és Sándor, Tóth Prónai Prónay Pál, Korponay László és Pajor Miklós tanítványainak vagyon ajánlva.”⁶

Érdekes kérdés lehet, hogy miért tarthatta fontosnak Kis János az ajánlásban szereplő tanítványok neveinek felsorolását? A felsorolt nevek valamennyien régi felvidéki evangélikus nemesi vagy nemesi címet szerzett polgári családok sarjai, akiknek szülei, nagyszülei közül többen egykor Rákóczi pártján álltak. Mind ez arra utalhat, hogy Ribinyihez hasonlóan, aki a fennálló rendi keretek között gondolta megvalósítandónak a magyar nyelv hivatalossá tételét, Kis János cikke is elsősorban a nemességhez szólhatott, felhívva figyelmüket a kérdés fontosságára, egyúttal érvekkel szolgálva számukra az 1830-as országgyűlés vitáihoz. Ribinyi egykori tanítványai közül a jelen vizsgálódás szempontjából tótrónai báró Prónay László személye lesz a legfontosabb; ő képviseli a nyelvkérdésben a Ribinyi és Kis János között kimutatható folytonosságot.

Ennek részletesebb kifejtése előtt tekintsük át röviden, hogy Kis János mit tartott fontosnak kiemelni Ribinyi latin nyelvű, 1751-es *Oratiójából*: „Három részből áll, az első a’ magyar nyelv jelességéről szól, a’ másodikban az mutatattik meg, hogy a’ magyaroknak kötelességek nyelveket kimivelni, a’ harmadikban pedig millyen eszközök által kelljen azt kimivelni.”⁷ Ezután az egyes részek összefoglaló ismertetése következik; a Ribinyi által a magyar nyelv kiválóságának indoklására alkalmazott retorika érzékeltetésére egy hosszú részletet idéz, minden bizonnyal saját magyar fordításában, melynek konklúziója szerint „[e]gy szóval a’ szóllásnak akár alacsonyabb, akár középszerű, akár felséges neme szükséges, akár szeretetet, gyűlölséget, örömet, szomorúságot, haragot, reményt vagy félelmet kell kifejezni, igen helyesen kilehet mind azt magyarul tenni”.⁸ A sorok között olvasva utóbbi idézet 1830-ban nagy valószínűséggel kelthetett olyan konnotációkat az olvasóban, mely szerint ha a magyar nyelv valamennyi stilisztikai regiszter kifejezésére

⁶ *Uo.*, 104. [Két sajtóhiba az idézetben emendálva – T. K.]

⁷ *Uo.*, 104.

⁸ *Uo.*, 105.

alkalmas, akkor nem lehet akadálya annak, hogy a Magyar Királyság területén is, a többi európai ország példáját követve, a hazai nyelv váljék hivatalos nyelvvé a holt latin helyett, ezt pedig csak erősíthették az *Oratio* keletkezése óta eltelt nyolc évtizedben, főként az 1770-es évek óta jelentős teljesítményeket felmutató magyar nyelvűvelő törekvések eredményei.

A második rész összefoglalásában Kis János Ribinyinek „szép nemzeti nyelvünk” megvetésével kapcsolatos panaszát és a latin hivatalos nyelv magyarországi bevezetésének okaival kapcsolatos gondolatmenetét emeli ki, mely szerint

„eleink, midőn az ő idejebeli szokás szerint a’ törvényeket római nyelven irták, mint a’ mellyen azokat más nemzetek is megérthették, ’s más nemzetek is akkor írni szoktak, a’ magok nyelvének ártani épen nem akartak ugyan, mindazáltal azt, úgy a’ mint kellett volna annál kevesebbé mivelhették ki, mivel szűnet nélkül tartó háboruktól voltak elfoglalva. Ebből azt következteti, hogy nekünk, kik tsendesebb időben élünk ’s kiknek a’ tudományok tanulására több alkalmunk van szent kötelességünk a’ magyar nyelv eránt azt tennünk, a’ mit eleink nem tehettek, ’s nem tettek. Itt hazafiui tüzzel eltelvén, hathatósan inti tanítványit ezen kötelesség tellyesítésére.”⁹

Ez a gondolatmenet amellett, hogy a csinosodás, csiszoltság¹⁰ mint politikai nyelv¹¹ előzményének tekinthető, a nemzet szakrális szférába emelésével és a területi alapú Hungarus-patriotizmuson¹² túlmutató módon az államalkotó magyarság nyelvének nemzetkonstituáló pozícióba helyezésével több mindent is megelőlegez: mind Bessenyei Györgynek a közjót a nemzeti nyelven művelt tudományokon keresztül előmozdítani kívánó felvilágosult programját, mind pedig a jozefinista birodalomépítést szolgáló németesítő törekvések ellenhatásaként az 1790–1791-es országgyűlésen tetőző törekvéseket a magyar nyelv hivatalossá tételére. Ebben a felsorolt tanítványok között szereplő báró Prónay Lászlónak is kulcsszerepe volt, aki egyébként II. József uralkodása alatt, 1785–1790-ig a besztercebányai kerület biztosaként aktív szerepet vállalt a jozefinista törekvések megvalósításában.

Ezenfelül még az S. Varga Pál által Toldy Ferenc munkássága alapján rekonstruált eredetközösségi narratíva¹³ korai nyomai is tetten érhetők Ribinyi beszédében:

⁹ *Uo.*, 106.

¹⁰ A csiszoltság nyelvének diszkurzív kontextusairól lásd BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve: Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 51).

¹¹ A politikai nyelvekről lásd TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007, 14–21.

¹² A területi alapú patriotizmussal összefüggő Hungarus-tudat fogalmáról lásd TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Bp., Akadémiai, 1969 (Modern filológiai füzetek, 6).

¹³ Az eredetközösségi narratíva fogalmáról lásd S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 233–274.

„Tartoztok ezzel így szól [mármint Ribinyi *Oratiójának* beszélője – T. K.] a’ hazának, mellynek tellyes jussa van tőletek ezt kivánni, ’s melly ti néktek azt mondja, hogy a’ régi’ ősöktől nyert nyelvet elmellőzni nemes lelket alacsonyító méltatlanság; a’ külföldieket tsudálván a’ hazaiakat megvetni, illetlenség és saját nyelvetek’ természeti szépségét által nem látni tudatlanság.”¹⁴

A magyar nyelv „régii ősöktől nyert” voltának hangsúlyozása a Hungarus államközösségen túlmenő fiktív eredetközösséget hoz létre, hiszen az *Oratio* célközönsége, a név szerint is felsorolt előkelő tanítványok közül többen német és szláv felmenőkkel bírtak. Ahogy maga Ribinyi is, aki itt a haza nevében szólal meg, a legnagyobb hatás kiváltásának retorikai eszközeként a haza elvárásait tolmácsolja hallgatói felé, melyen nyilvánvalóan a Magyar Királyságot érti. Követendő példaként a humanista hagyományba illeszkedően először a régi görögöket és rómaiakat említi, de példájukból kiindulva a modern európai nemzetek követését szorgalmazza: „Ezeknek szorgalmát kell követnetek vagy ha ezen régi példák erőtlenek a’ mai Francziákat, Olaszokat és a szomszéd Németeket tartátok szemitek előtt, hogy megértsetek mi legyen e’ részben kötelességtek.”¹⁵ A gondolatmenet zárása a fiktív eredetközösséget a republikánus erényekkel kapcsolja össze: „Midőn a’ haza hozzátok így szól: bizonyára ha még magyar vér van bennetek, ha a’ magyar nevet tsak valamennyire is szeretitek, lehetetlen azon kötelességteket elmulatnotok [elmulasztanotok – T. K.] ’s a’ hazának illy méltó kívánságát nem tellyesítnetek.”¹⁶

A következő részben Ribinyi a magyar nyelv kiműveléseinek eszközeiről szól. Kis János ezek közül „a’ Magyar könyvek szorgalmas olvasását ’s az írásbeli gyakorlásokat ’s fordításokat” emeli ki,¹⁷ melyek számának növelésére az antik és modern példák követését szorgalmazza. Ennél a résznél Kis János fontosnak tartja az eredeti nyelven történő idézést: „Végre az írásbeli előadásban való gyakorlást és a’ fordítást is hathatósan javasolja. Ezen javasolását, hogy deákságáról az olvasók is ítélhessenek, eredeti nyelven teszem ide.”¹⁸ Az ezt követő hosszú latin idézet a Ribinyi-féle *Oratio* 1751-es kiadásának¹⁹ 16–17. lapjairól való, melyben Ribinyi a magyar stílus megteremtésének fontosságát hangsúlyozza. Célja, hogy „ekként mi is elérjük a köznyelvben azt, amit a többi nemzet teljességgel dicsérendő szorgalmával a saját nyelvében elért”.²⁰ Cicero példájának követésére szólítja fel hallgatóit, aki a latinban már csodálatosan elvégezte azt. Mindezt Kazinczy irodalmi neológiját előlegező módon fordításokon keresztül tartja megvalósíthatónak:

14 Kis, *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra...*, i. m., 106.

15 *Uo.*, 106.

16 *Uo.*, 106.

17 *Uo.*, 106–107.

18 *Uo.*, 107.

19 RIBINYI, Ioannis, *Oratio de cvltvra lingvæ Hungaricæ*, Sopron, Siess, 1751.

20 RIBINYI János, *Beszéd a magyar nyelv műveléséről*, ford. Kis Erika, GRÜLL Tibor, Sopron, Líceumi Diákszövetség, 1992 (Líceumi füzetek, 1), 20–22.

„Magyar köntösbe kell öltöztetni a görögöket, németeket, franciákat, olaszokat, de nem mindenkit, mert ez vég nélküli, s ráadásul csekély haszonnal járó munka lenne: hanem csak azokat, akik az emberi dolgok helyes megfigyelésének és az azokról való illő és alkalmas értekezésnek legkiválóbb képességeivel ékesítették fel a bőkezű természetűt, s a többi halandó közül mint elsőrendű csillagok villannak elő. Gondoljátok meg, hallgatóim, mennyi ragyogás, mennyi finomság, mennyi báj származna ránk abból, ha azok az igen művelt emberek magyarul szólhatnának hozzánk, akár tanítanak, akár szórakoztatnák a magyarokat.”²¹

A fenti idézet szintén alátámasztja Ribinyinek a csiszoltság beszédmódjához fűződő kapcsolatát, ami szervesen illeszkedik a ciceroniánus hagyományba, melyet a művelt nyugati nyelvek példáján keresztül magyarországi kontextusban aktualizál.

A következő bekezdésben Kis János Ribinyi beszédének arról a részéről ír, amely „két a’ Magyarokat kisebbítő vádnak megczáfolását” tartalmazza. Reimann,²² valamint Morhoff²³ és Heineccius²⁴ „azt mondták, hogy a’ Magyarok nem tudnak Deák nyelven ékesen írni”.²⁵ Ezt a vádat Ribinyi Janus Pannonius, Zsámboki János és Bél Mátyás „több külföldi nagy Tudósok által is tsudált” írásaira hivatkozva utasítja vissza, sőt éppen a latin nyelv túlzásba vitt szeretetét és gyakorlását rója fel honfitársai hibájaként. A másik vádat, mely egy ismeretlen francia szerző névtelenül publikált munkájából való,²⁶ amely szerint a magyarok

21 *Uo.*, 21–22.

22 Jakob Friedrich Reimann (1668–1743) német evangélikus lelkész, teológus, pedagógus, történész és filozófus. A magyarok műveletlenségével kapcsolatban felhozott vádjairól lásd TARNAI, *i. m.*, 85–86.

23 Daniel Georg Morhof (1639–1691) német irodalomtörténész és polihisztor. Ribinyi a következő művére hivatkozik: *De ratione conscribendarum epistolarum libellus*, Lübeck, Böckmann, 1716. A magyarországi latinsággal kapcsolatos véleménye a 138–139. lapokon olvasható. Egyedül az egyébként helytelenül „Donfini”-ként említett Bonfinit tartja „Magyar Liviusként” említésre méltónak.

24 Johann Gottlieb Heineccius (1681–1741) német jogtudós, egyetemi tanár. Ribinyi által hivatkozott *Fundamenta stili cultioris* című munkájában azt állítja, hogy a gyakorlás hiányából eredő rossz latin stílussal még a magyarok és a lengyelek sem lennének megelégedve (ami arra utal, hogy az ő latinságukat tartja a leggyengébbnek). Johann Gottlieb HEINECCIUS, *Fundamenta stili cultioris*, Venetiae, Balleoni, 1743, 254.

25 Kis, *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra...*, *i. m.*, 108.

26 A Ribinyi által hivatkozott munka: M. du B***, *Lettres sur les Hongrois*, Amsterdam, 1742. A szerző Köpeczi Béla szerint valószínűleg magyarországi származású lehetett, vö. KÖPECZI Béla, „Levelek a magyarokról”: *Egy kritikus francia könyv 1742-ből*, *Ezredvég*, 1995/11., 46–53. Mihaela Grancea a mű szerzőségét egy hivatkozásban Bél Mátyás legidősebb fiának, Bél Károly Andrásnak (1717–1782) tulajdonítja, de ezt semmivel nem támasztja alá, vö. Mihaela GRANCEA, *Eighteenth Century Western Travellers on the Interethnic and Interfaith/Cultural Relationships in Transylvania, Banat, and the Danubian Principalities = Studies on Literature, Discourse and Multicultural Dialogue (section: History)*, ed. Iulian BOLDEA, Târgu Mureș, Arhipelag XXI, 2013, 411–426, 416 (15. lábjegyzet).

műveletlenek, és minden idegent, illetve külföldi tudós munkát utálnak, feleletre sem tartja méltónak, hiszen azt „a’ mindennapi tapasztalás” eléggé megcáfolja.²⁷

A nemzetek közötti kulturális versengés a 17. század folyamán került előtérbe a nyugat-európai szerzők munkáiban, akik a többnyire abszolutisztikus keretek között megnyilvánuló nemzetállami törekvésekkel összhangban saját nemzeti nyelvű kultúrájuk felsőbbrendűségét hirdették, és más nemzeteket (részben tájékozatlanságból, részben elfogultságból) lebecsülték. Az ilyen és ehhez hasonló vádakkal szembeni védekezés pedig már több mint egy évszázada meghatározta a magyar irodalomtörténet-írás alapbeállítódását.²⁸ Ribinyi és rajta keresztül Kis János is beilleszthető ebbe a diskurzusba, melyet a magyar irodalmat és kultúrát érő folyamatos külföldi támadások is életben tartottak.

Kis János cikkét Ribinyi János gyermekeinek említésével zárta. Ribinyi fia, Ribinyi János Dániel (1760–1820) szintén jeles tudóssá lett; lánya, Mária Erzsébet pedig a híres pozsonyi orvos, Rasznay Huszty Zakariás Theophil felesége volt, és 1790-ben halt meg.

3. Ribinyi hatása az 1790–1791-es országgyűlésen?

Kis János cikkének vizsgálata után térjünk rá a Ribinyi és Kis János közötti folytonosságot megtestesítő Bárány Lászlóra (1735–1808), aki, mint láthattuk, Ribinyi egyik tanítványaként szerepel az *Oratio* ajánlásában. Az 1790–1791-es országgyűlésen, ahol Csanád vármegye főispánjaként a főrendek tábláján kiáll a magyar nyelv ügye mellett, jelentős szerepe volt abban, hogy az 1790–1791. évi 16. törvénycikk kimondta a magyar nyelvvel kapcsolatban, hogy a király idegen nyelvet nem fog behozni az országba. Emellett lefektette, hogy a magyar nyelv művelésére a felső- és középfokú iskolákban tanszéket fog létesíteni, alkalmat teremtve a magyar nyelv megtanulására, ám a hivatalos nyelv továbbra is a latin maradt. Prónaynak szintén kulcsszerepe volt a *Magyar Kurír* 1804. április 17-én megjelent számában közzétett pályatételben is,²⁹ melynek kérdései a következők voltak: „Mennyire ment már a’ Magyar nyelvnek kimiveltetése? Mitsoda módok és eszközések által lehetne azt nagyobbra vinni? miképp’ lehetne ezeket most fogantatosokká tenni?”³⁰ Prónay 150 forintot ajánlott fel jutalmul a legjobb pályamunkák díjazására. A pályázaton az első díjat Kis János nyerte el *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltetetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmazott felelet* címen 1806-ban ki is adott munkájával.³¹ És Kis János volt az, aki Prónay László temetésén az

27 Kis, *Emlékeztetés Ribinyi Jánosra...*, i. m., 109.

28 Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és kritika), 169–170.

29 A pályatételről bővebben lásd TÓTH Kálmán, *A Kultsár–Prónay-féle pályatétel*, ItK, 111(2007), 147–169.

30 MILLER Jakab Ferdinánd, *Jutalom Kérdés*, Magyar Kurír, 1804. apr. 17., 482–483.

31 KISS [!] János, *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltetetése módjairól, eszközeiről: Megjutalmazott felelet*, Pest, Trattner Mátyás, 1806.

egyházi szolgálatot végezte 1808-ban.³² Prónay, úgy tűnik, megfogadta a Ribinyi által a főrangúak számára kijelölt szerepet:

„Ha lennének olyan nemeslelkű emberek, akik jutalmat tűznének ki azoknak, akik a magyar nyelv művelése terén a legjelesebb munkásságot fejtik ki: halhatatlan jószolgálatot tennének a hazának, a pannon múzsáknak, a hazai nyelvnek, és míg Magyarország fennáll, emléküket mindig kegyelettel és jóakarattal emlegetnék!”³³

Abban, hogy most Magyarországon magyar nyelven vizsgálhatjuk a magyar nyelv hivatalossá tételének előzményeit, a vizsgálódásunk tárgyát képező három személy is jelentős szerepet játszott; a magyar nyelv ügyének „búvópatakszerű” továbbvitelével biztosították a kontinuitást az áttörést hozó reformországgyűlések felé.

4. Kis János cikkének politikatörténeti kontextusai

A továbbiakban a Kis János cikkének háttérében meghúzódó politikatörténeti kontextusok rekonstruálására vállalkozom. Ha politikai szöveggént, sőt beszédaktusként értelmezzük a vizsgált cikket, megállapíthatjuk, hogy a Ribinyire és 1751-es *Oratió*jára történő „emlékeztetés” a magyar államnyelv bevezetésének szükségessége mellett olyan közvetlen és közvetett érveket hoz fel, amelyek az országgyűlési vitákban és a tágabb társadalmi nyilvánosságban egyaránt felhasználhatónak bizonyulhattak a nemzetállami törekvések képviselői számára. Közvetlen érvek alatt a Ribinyi által kifejtett gondolatok Kis általi összefoglalását, közvetettek alatt pedig a Kis cikkének kontextusaiból meríthető érveket értem. Ez utóbbiakra a szöveg kontextuális olvasata világíthat rá (régiség; Ribinyi nem magyar anyanyelvű, mégis a magyar nyelv mellett érvel; Prónay nevének említése; 1790–1791-es országgyűlés).

A cikk megjelenése 1830 őszi évi egybeesett az I. Ferenc által fia, V. Ferdinánd megkoronázása érdekében összehívott 1830-as országgyűléssel. A koronázást követően a rendek újra megkísérelték a magyar államnyelv ügyének előmozdítását, kezdeményezve az országgyűlési üzenetek és válaszok magyarnyelvűségét. Ezt az alsó- és a felsőtábla egyezkedését követően a személynők kifogásai ellenére részlegesen be is vezették.³⁴ Mindez jól illeszkedett az előző országgyűlésen már megfigyelhető és a későbbi reformok irányába mutató, a rendi sérelmi politika keretein fokozatosan túllépő politikai törekvések folyamatába.

³² Kis János, *Halotti beszéd az emberi léleknek már a' jelenvaló életben kitetsző nagyságáról, mely néhai Nagyméltóságú tót prónai báró Prónay László ur ő excellentiájának halotti tisztelete alkalmas-ságával Acsán tartatott*, Pest, Trattner Mátyás, 1808.

³³ RIBINYI, *Beszéd a magyar...*, i. m., 25.

³⁴ DOBSZAY Tamás, *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*, Bp., Országház, 2019 (A magyar országgyűlések története), 412.

Az 1825-ben hosszú szünet után újra összehívott országgyűlésen a 19. század eleji diétákhoz hasonlóan a magyar nyelv és kultúra ügyei is tárgyalásra kerültek.³⁵ A rendek követelései között 1811-hez hasonlóan ekkor is szerepelt a magyar nyelv hivatalossá tétele a latin helyett, ezt azonban az uralkodó nem fogadta el. Egyéni kezdeményezések rendi pártfogása azonban lehetővé tette Széchenyi 1825-ös felajánlása nyomán a Magyar Tudós Társaság (az MTA jogelőde) törvény által történő felállítását, az uralkodó jóváhagyásával.³⁶

Az 1830-as országgyűlés a korszak legrövidebb országgyűlése volt, amelynek során három és fél hónapon át 42 ülést tartottak, és 142 iratot dolgoztak ki.³⁷ A reformkori tematika előkészítése szempontjából fontos fejleménynek tekinthető (amennyiben elfogadjuk a kortárs történészek többsége által vallott korszakolást, és első reformországgyűlésnek nem az 1825–1827-est, hanem csak az 1832–1836. évit tekintjük), hogy innentől kezdve egészen az 1844-es bevezetésig folyamatosan napirenden volt a magyar nyelv hivatalossá tételének ügye. Az uralkodó, a bécsi kormányzat, az ókonzervatív főrendek és a nem magyar ajkú köznemesség jelentős részének ellenállása miatt azonban okkal feltételezhetjük, hogy a magyar államnyelv alsótáblai támogatóinak széles körű társadalmi támogatottságra is szüksége volt az ügy eredményes képviseléséhez. Kis János tanulmányunkban vizsgált cikke egyértelműen beilleszthető e törekvések keretei közé.

Az országgyűlés és a Kis János-szöveget tartalmazó folyóiratszám megjelenésének időpontja alapján feltételezhető, hogy a képviselők közül akár többen is olvashatták a *Tudományos Gyűjtemény* ezen számát, amely 1830 szeptemberében jelent meg, hiszen az országgyűlés ugyanazon év szeptember 8-tól december 20-ig tartott. Mindezt alátámaszthatja, hogy az országgyűlés november 5-én tartott tizedik ülésének jegyzőkönyve szerint a képviselők Ribinyiéhez hasonló érveket hoztak fel a magyar nyelv hivatalos használata mellett:

„hogy t. i. Magyarok lévén, 's Magyarúl érezvén, érzéseiket is anyai nyelveken kívánják kifejtteni, 's elindúlni a' pallérozott Europa minden más Nemzetjeinek azon követésre méltó példáján, kik anyai nyelveknek, 's ez által nemzetiségeknek virágzását, azon időszakról számlálják, midőn a' deák nyelvnek, mellynek egyéberánt pallérozódások zsenyéjében sokat köszönhettek, igája alól felszabadulva, 's megszokott nemzeti hangjaikat, a' házi életnek, és társalkodásnak magányából kiemelve, a' köz dolgok folyamatjának, és a' tudományok terjesztésének eszközévé tették, 's ez által a' gondolkozásnak lelkét az egészben felébresztvén, 's annak kifejtődését megkönyebbitvén, a' szép és hasznos esméreteknek egyetemjét, minden Nemzetnek eredeti tulajdonságához képest, az egész emberiségnek közjávára elannyira megszaporították, hogy azokhoz külömbféleségekre,

35 *Uo.*, 410.

36 *Uo.*, 410–411.

37 *Uo.*, 424.

valódi hasznokra, 's kivált kiterjedésekre nézve hasonlót, a' Világnak évkönyvei nem mutathatnak. Jelen lenni gondolták tehát reánk nézve is azon időt, mellyben ezen nagy, a' törvényhozásnak figyelmét 1791-dik esztendőőtől fogva folyvást megérdemlett czél, melly a' Nemzetnek közönségesen kijelentett kívánsága, itten a' Törvényhozásnak kitündöklő példát szolgáltató helyén, a' kérdés alatt lévő módon előmozditasson."³⁸

A jegyzőkönyvi összefoglalás alapján a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett szót emelő képviselők érvelésében több „politikai nyelv” eszközkészletének elemeit is tetten érhetjük. Az idézett részben a csinosodás politikai nyelvének elemei dominálnak, míg a későbbiekben az ősi alkotmányra hivatkozás is megjelenik, mégpedig a modern nemzetállami törekvések kontextusában, rámutatva az ország alkotmányos és területi identitásának fenntartásában a magyar nyelv integratív szerepére:

„Sehol nagyobb szükség nem lévén, mind hazánkban, hogy a' többféle különösségek, leginkább pedig a' különböző ajakú Népek, kiknek azonban az egésznek fenntartására a' Magyar névben, 's érzésben egyesülni kelletik, az anyai nyelvnek kötele által is öszvekaptsoltasanak, 's ezzel minden részes befolyáson túl emelkedve, köz nemzetiségünk olly erőt nyerjen, hogy szerentsés természeti helyheztetésünket, és ősi Alkotmányunkat, mellyhez való vonzódását Felséges Urunk legközelebb olly érzékenyen kimutatta, az időknek minden viszontagságai között, belülről fentarthassuk, 's kimivelhessük, kívülről pedig, ha a' szükség úgy hozandgya magával, hathatósan védelmezhessük."³⁹

Ez utóbbi idézet arra mutat rá, hogy az ősi alkotmányhoz való ragaszkodás a képviselők gondolkodásában nem akadály a modernizációs törekvéseknek, a nyugati minták helyi sajátosságokhoz illeszkedő honosításának, melyet szükségesnek tekintettek a nemzet egységének és erejének megőrzéséhez, a fennálló monarchikus keretek tiszteletben tartása mellett. Mindez megelőlegezi az „egy politikai nemzet” koncepcióját, amelyben akár több kulturális értelemben autonóm nemzetiség is egyesülhet.

Itt fontos megjegyeznünk, hogy a Magyar Királyság soknemzetiségű mivolta messze nem volt egyedülálló Európában, hiszen a nyelvi szempontból hagyományosan legegységesebbnek tekintett Franciaországban a forradalom kezdetén az uralkodói abszolútizmus több évszázados egységesítő törekvései ellenére az

38 *Felséges Első Ferentz austriai császár, Magyar, és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi városába 1830-ik esztendőben, Szent-Mihály havának 8-ik napjára rendeltetett Magyar Országgyűlésének jegyző könyve*, Pozsony, Belnay, 1830, 70–71.

39 *Uo.*, 71.

ország lakosságának kevesebb mint fele beszélte a francia nyelvet. A 19. század közepére viszont ez az arány már 85%-ra emelkedett az erőszakos asszimilációs törekvések eredményeképpen.⁴⁰ A magyarországi nemzetiségek követelése között a reformkorban megjelenő nyelvi alapú területi autonómia a korabeli Európa egyetlen országában sem létezett, ezért ennek utólagos számonkérése a magyar politikai eliten egyértelműen történetietlen megközelítésnek tekinthető. A „hazai nyelv” Magyarországon az országlakosok többsége számára a magyart jelentette akkor is, amikor a hivatalos nyelv a latin volt, a konfesszionális és rendi státus pedig többnyire fontosabb identitásképző tényezőnek bizonyult a nyelvi hovatartozásnál. A magyar nemesi nemzet nem „a semmiből”, minden előzmény nélkül „ébredt rá” II. József németesítő törekvéseinek ellenhatásaként a magyar nyelv identitásképző erejére. Az eleinte a rendi kereteken belül maradó, de a következő évtizedekben azt egyértelműen meghaladó, a nemzeti közösséghez való tartozást a nemesi előjogokkal nem rendelkező országlakosok irányába is kiterjesztő nemzetállami törekvések a más nyelvű országlakosok irányában nem a kirekesztés, hanem az integráció programját képviselték, és a területhez való kötődést összekapcsolták az országban legtöbb beszélővel rendelkező, az ország nevét adó nemzetiség nyelvének elsajátításával. A nyugati nemzetállami minták alapján a modernizáció, az ország polgári átalakulásának alapvető feltétele volt, hogy az országban egyetlen hivatalos nyelv legyen, amely élő nyelv, és aligha vitatható, hogy erre a magyar nyelv volt a legalkalmasabb. (A némettel szembeni széles körű ellenállás II. József idején már egyértelműen megmutatkozott, a „szláv” pedig különböző, egyenként a magyarnál jóval kevesebb beszélővel bíró nyelvre, illetve nyelvjárásra tagolódott. Ezzel szemben a magyar esetében a nyelvjárási különbségek jóval csekélyebbek voltak, és a kölcsönös megértést nem gátolták. Továbbá a Magyarországon beszélt szláv nyelvekkel ellentétben az 1770-es évek óta kibontakozó nyelvi modernizációs törekvéseknek köszönhetően a reformkor kezdetére már majdnem teljesen kialakult a magyar nyelv hivatalos használatra is alkalmas, egységes, modern, irodalmi változata.) Az ország történelmi alkotmányának és területi integritásának folytonosságát az adott kor megváltozott viszonyai között kizárólag az egységes nemzetállami keretek létrehozása biztosíthatta. Az ezt akadályozó tényezők pedig jelentős mértékben az uralkodóház nem magyar származására és identitására, valamint a német elem szupremáciájára építő összbirodalmi egységesítő törekvésekre vezethetők vissza.

5. Kis János cikkének kontextusai a *Tudományos Gyűjteményben*

A *Tudományos Gyűjtemény* ekkortájt megjelent évfolyamaiban nem Kis János cikke volt az egyetlen, amely a magyar nyelv művelésének és terjesztésének fontosságára hívta fel az olvasók figyelmét. A továbbiakban lássunk erre néhány példát. Az 1828-as évfolyam 5. számában J* név alatt megjelent *Haller János' Buzgósága a' Ma-*

40 NAGY Noémi, *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*, Bp., Dialóg Campus, 2019, 85–87.

gyar nyelv felemelkedése, 's kiterjesztése iránt már a' XVII. századkorban című értekezés (89–99.) a „Hazánkba fogadott, 's hazafiúsított nemzetségekből” lett kiemelkedő magyarok példáit hozza fel az elmúlt századokból, akik a magyar nyelv pártolásában is jelentős érdemeket szereztek. A cikk szerzője valószínűleg Jankovich Miklós lehetett,⁴¹ aki a *Tudományos Gyűjtemény*ben több más cikket is megjelentetett régi magyar nyelvemlékekről, bizonyítva a magyar nyelv használatának régiségét. Ugyancsak Jankovich tollából származhatnak az 1830. évi 12. számban *Eredeti Levelek a Magyar Nyelvnek I. Ferdinand alatt mostaninál gyakorlottabb voltáról, és annak mind a' Kormányzások: mind a' Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek által közönséges használásáról* (3–32.) és az 1831. évi 12. számban *Rudolf Császár idejében a' Királyi Pósta, és Kamara Altisztei még Magyar Esküvessel hiteltettek, és béiktattak* (77–83.) címmel megjelent cikkek, amelyek a magyar nyelv hivatalos használatának kora újkori előzményeit mutatják be konkrét példákon keresztül, ezzel igazolva a magyar nyelv hivatalossá tételének történeti folytonosságon alapuló jogszerűségét.

Szintén az 1828. évi 5. számban Vörösmarty írt *Külföldön a' magyar Literaturának terjesztése* címmel (122–125.), melyben megemlékezett Bourbon Károly Lajos luccai örökös hercegről, aki nevelője, az olaszok számára magyar nyelvtant is kiadó Deáky Zsigmond magyar katolikus pap hatására magyarul tanul, és előfizet a *Tudományos Gyűjteményre* is. Megemlítette Sir John Bowring (1792–1872) angol tudós és politikus tervét magyar népdalok angol fordításainak, valamint egy angol nyelvű magyar irodalmi antológiának a kiadására, Rummy Károly György közvetítésével. Ehhez kapcsolódik ugyanezen számban Döbrentei kérelme „minden Magyarhoz”, (127.) melyben az olvasókat felszólítja, hogy Bowring számára magyar köznépi dalokat küldjenek angol fordítás céljából.

A magyar nyelv hazai pozícióinak erősödését támasztja alá „[a] Bécsei Örmény Mechitaristák⁴² Egyesülete” 1830. november 30-án kelt felhívása magyar nyelvű közhasznú munkák kiadására és magyarországi terjesztésére, mely az 1831. évi 1. számban olvasható *Jelentés. Egy Magyar nyelven közre bocsájtandó józan foglalatú könyvek terjesztésén munkálkodó Intézettről* címmel. Az örmény szerzetesrend uralkodói engedéllyel saját intézetet és nyomdát állított fel a műveltség terjesztésére az egész birodalomban. A felhívás megfogalmazói úgy vélték, hogy ha a német nyelvű

41 Fried István Jankovich kapcsán hivatkozik arra, hogy foglalkozott a „hazafiúsított nemességgel”, így a Nürnbergből származó Haller Jánossal is, akit példaként említ mint sikeres magyar nyelvápolót és igaz magyart. Lásd FRIED István, *Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény*, ItK, 72(1968), 651–652.

42 Mechitaristák: örmény katolikus szerzetesrend; Szabaszei Mechitár alapította Konstantinápolyban 1701-ben. A törökök üldözése elől Velencébe menekültek, ahol a Szent Lázár-szigeten telepedtek meg. 1773-ban a rend kettészakadt, így jött létre a velencei ág és a bécsi ág. A bécsi ág előbb Triesztben telepedett meg, de Napóleon mint Habsburg alattvalókat megfosztotta vagyonuktól, és elűzte őket. Így Bécsben kerestek menedéket, ahol I. Ferenc 1810-ben rendeletileg be is fogadta, és egy elhagyott kapucinus kolostorba költöztette őket, amely hamarosan az örmény diaszpóra kulturális központjává vált. A rend fontos feladatának tekinti az örmény nyelv és kultúra megőrzését és ápolását. Saját nyomdájukban sok más nyelven is kiadtak könyveket. *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/M/mechitaristák.html>.

ismeretterjesztő munkákból is jelentős számban el tudtak adni Magyarországon, akkor magyar nyelvű, az országot közelebbről érintő tematikájú művekkel még szélesebb kört érhetnének el, ami számukra a közjó előmozdításán túl anyagilag is jövedelmező lehet. A vállalkozás sikerességének vizsgálata további kutatásokat igényel, annyi azonban megállapítható, hogy a bécsi mechitaristák valóban adtak ki magyar nyelvű és témájú könyveket az 1830-as években,⁴³ mint például Tatay János Szent Istvánról tartott ünnepi prédikációját.⁴⁴

Ezek a cikkek is jól beilleszthetők a magyar nyelv Magyarországon belüli és azon kívüli pozícióinak javítását célzó törekvések közé, amelyek hozzájárultak a Ribinyi beszédében is megfogalmazott célok gyakorlati megvalósításához. Emellett arról is tanúskodnak, hogy volt kereslet a korban magyar nyelvű könyvekre, hiszen a bécsi mechitaristáknak nem volt érzelmi kötődésük a magyar nyelvvel kapcsolatban. A magyar irodalom és kultúra külföldi elismertetésére irányuló erőfeszítések mellett figyelemre méltó a magyarországi nem magyar származásúak részéről példaként felhozott, mindenfajta külső kényszertől mentes azonosulás a magyar hagyományokkal és a magyar nyelvvel, ami a kora újkor „Hungarus” évszázadaiban sem vált el teljes mértékben az adott államterülethez kapcsolódó identitástól.

6. Összegzés

Tanulmányomban Kis János szuperintendens egy 1830-as *Tudományos Gyűjtemény*-beli cikkének kontextuális vizsgálatára tettem kísérletet. A cikk szövege alapján rekonstruálható kontextusokból a magyar nyelv Magyar Királyságon belüli hivatalossá tétele mellett érvelő politikai cselekvésként (is) értelmezhető szövegek diszkurzív kapcsolatrendszere bontakozik ki, mely a 18. század közepétől a reformkorig terjedő, megszakítottságaival együtt is kontinuumként értelmezhető törekvés időben egymástól több évtizedes távolságban lévő elemeinek összefüggéseire mutat rá. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a magyar államnyelvi törekvések egy bizonyos, specifikus konfesszionális jelleget is felmutató vonulatának időben egymástól távoli képviselői tudatosan kapcsolódtak előfutáraik törekvéseihez: a soproni evangélikus líceumhoz kötődő Ribinyi János–Prónay László–Kis János folytonosság nemcsak a konfesszionális és intézményi keretek e folyamatban játszott szerepének eddig kevésbé vizsgált jelentőségére irányíthatja rá a figyelmet, hanem a rendi különbségeken felülemelkedő modern nemzetépítő törekvések előzményeit is új megvilágításba helyezheti, rámutatva a kora újkorba visszanyúló folytonosság nyomainak kutatásában rejlő lehetőségekre.

43 RÓZSA Mária, *Magyar könyvek Bécsben*, Magyar Könyvszemle, 2010/2, 255–261, 256–257. A tanulmány csak megemlíti, hogy Bécsben a mechitaristák is nyomtattak magyar nyelvű könyveket.

44 TATAY János, *A' Magyarok első királyja és apostola Szent Istvánnak emléke*, Bécs, Mechitarista Atyák, 1839.

Megvizsgáltam Kis János cikkének korabeli diszkurzív politikai környezetét is, rámutatva az 1830-as országgyűlés nyelvi törekvéseivel kimutatható összefüggésre, valamint a *Tudományos Gyűjtemény* korabeli évfolyamaiban közzétett további, diszkurzív politikai cselekvésként is felfogható szövegek háttérében rekonstruálható nyelvi-kulturális törekvések nyelvpolitikai jelentőségére. A vizsgálat természetesen nem tekinthető lezártnak, a feltárt kontextusok kiindulási alapként szolgálhatnak a nyelvkérdés irodalmi és politikai összefüggéseinek megvilágítását célzó újabb kutatások számára.